

1930-1950 DÖNEMİ ÇOCUK DERGİLERİNDE YURTTAŞLIK BİLİNCİ GELİŞİMİ KAPSAMINDA ULUS - DEVLET ALGISININ SAĞLANMASI: “TÜRK ÇOCUĞU - CUMHURİYET ÇOCUĞU”

Doğan Duman*

Mustafa Doğdu**

Özet

Türk toplumunu ümmetten millete dönüştürmek Cumhuriyet’in temel amaçlarından biriydi. Bu doğrultuda Cumhuriyet rejimine uygun bir ulus inşa etmek ve yurttaş yaratmak girişimleri de yeni rejimin öncelikleri arasında yer almaktaydı. Cumhuriyet’in değerlerini benimseyecek yeni yurttaş oluşturmada şüphesiz ki eğitim en etkili araç olacaktı. Amaçlanan değişimler öncelikle resmi eğitim kurumlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılırken, aynı zamanda genç kuşaklarda ulusal bilinç ve yurttaşlık sorumluluklarının geliştirilmesinde dönemin basınından da yararlanılmıştır. Araştırmanın temel konusu olan çocuk dergileri de bu amaç doğrultusunda etkili biçimde kullanılmışlardır. Bu dönemde yayınlanan çocuk dergileri öğrenmenin ve bilgi paylaşımının sağlandığı eğitsel medya niteliğindedir. Bu çalışmada, 1930-1950 dönemindeki çocuk dergilerinin, “Türk çocuğu-Cumhuriyet çocuğu” tanımlamaları ya da ön adları ile Türkiye’de bireylerin topluma yurttaş olarak katılımı sürecindeki katkıları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Çocuk Dergileri, Türk Çocuğu, Yurttaşlık Bilinci.

ACHIEVING PERCEPTION OF NATION-STATE IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF CITIZENSHIP CONSCIOUSNESS IN THE CHILDREN’S MAGAZINES BETWEEN 1930-1950:

“TURKISH CHILD-REPUBLICAN CHILD”

Abstract

Transforming Turkish society from a Muslim community to nation is one of the main aims of the Republic. In accordance with this aim building a nation appropriate to the Republican regime and attempts of creating citizenship are among the priorities of the new regime. No doubt that when constructing the new citizen who will adopt the Republic’s values, the most effective tool was going to be education. The planned changes were tried to be realised

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, İzmir, (dogan.duman@deu.edu.tr).

** Öğretmen, (mustafadogdu@gmail.com).

through the official educational institutions, at the same time media of the time was used to develop national consciousness and citizenship responsibilities among the young generations. Children's magazines, which are the subjects of the research, were used effectively in order to achieve this goal. Children's magazines of the time were of the educational media quality where learning and data exchange were provided. In this work, "Turkish child-Republican child" definitions or contributions of individuals in Turkey to the society as citizens with forenames, in children's magazines between 1930-1950 were researched.

Key Words: *One-Party Era, Children's Magazines, Turkish Child, Citizenship Consciousness.*

Giriş

Modern çağın ulus-devlet anlayışından çok önce, antikçağda Yunanistan ve Roma'da "yurttaş" kavramı bir ölçüde geliştirilse de, modern anlamda yurttaş, bir bakıma dünyanın ilk ulus-devleti, parlamenter monarşi İngiltere'nin geliştirdiği ilkelere "cumhuriyet" boyutunu ekleyen Amerikan ve Fransız devrimleriyle ortaya çıkmıştır. Dilimize önce "vatandaş", sonra "yurttaş" olarak yerleşen bu kavram, ulus-devlet gibi önce Avrupa'da doğdu, sonra dünyaya yayıldı ve geliştirildi¹. Klasik Osmanlı sisteminde ise yurttaşlık kavramı yoktu, bunun yerine mutlak hükümdar ve kul kavramı vardı. Kulun hakları kavramı da ancak 1839'da, gücü azalan Osmanlı Devleti, devleti güçlendirme ihtiyacı hissederek bir dizi reforma giriştiğinde ortaya çıktı. 1839 Tanzimat Fermanı'nda bütün tebaanın hayat, şeref ve mülkünün güvence altına alınacağı, iltizam sisteminin kaldırılacağı ve her "vatandaş"ın imkânlarıyla orantılı vergi vereceği ilan ediliyordu². Güvence ve eşitlik vaatleri, gerçekleşme olasılığının ne düzeyde kalacağı bilinmese de, geçmiş döneme göre tebaanın sadece vergi verme ödevinin değil, haklarının da olduğunun kabulü önemli bir aşamayıdı.

1869 yılında yayınlanan "Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi", ise İslam dünyasında, din ilkelerinden bağımsız ilk uyrukluk düzenlemesidir. O zamanki Avrupa devletlerinin uyrukluk yasalarından ve özellikle 1851 yılında çıkarılmış Fransız kanunundan esinlenerek hazırlanan bu kanunname, Müslüman olup olmamanın uyrukluk bakımından önem taşımaya son veriyor ve İslam dünyasının Uyrukluk Hukuku alanında bir dönüm noktası olarak ortaya çıkıyordu³.

Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olan 1876 Kanuni Esası'si de halkın istemiyle değil siyasal seçkinlerden gelen bir girişimin ve dış baskıların sonucunda hazırlanmıştır. Anayasanın II. Abdülhamit tarafından askıya alınmasına da herhangi

1 Artun Ünsal, "Yurttaşlık Zor Zanaat", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.4

2 Halil İnalçık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. Ward ve D. Rustow (der.), Princeton University Press, 1964, s.56'dan aktaran Yeşim Arat, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.67.

3 Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.65.

bir tepki verilmemiştir. Anayasayı, temel hak ve özgürlükler alanında bazı olumlu değişikliklerle yeniden yürürlüğe sokan 1908 II. Meşrutiyet hareketi de bir halk hareketi değildir⁴.

Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı ulusal egemenliğe geçişin sağlanacağı yeni bir düzenin habercisidir. Bu kapsamda Türkiye’de tebaadan yurttaşlığa geçiş süreci Kurtuluş Savaşı ile ivme kazanmıştır. “Bağımsız bir ulus olamadan yok olmak üzere olan bir halkın kendini zor kurtardığı bir zamanda geleneklerden kopmaya, birçok müesseselerinde ameliyat yapmaya cesaret edişinin ilk örneğini bu işe önderlik eden Mustafa Kemal vermiştir.”⁵ Savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti “ümme”in yerine milleti, “mümin”in yerine vatandaşını getirirken, meşruluğunu gelenek ve dinden alan yönetim anlayışındaki tebaanın yerini ilk kez “yurttaş” alacaktı. Bu yeni anlayışa göre, “Misakı Milli” sınırları içinde yaşayan herkes, eşit hak ve sorumlulukları olan Türkiye vatandaşıdır⁶. Aynı zamanda ulusal sınırlar içerisinde yaşayan herkes Türk olarak kabul edilmektedir.

İşgalci güçlerin Anadolu’dan çıkarılması, Osmanlı siyasal düzeninin tasfiye edilmesi azımsanmayacak başarılarıdır. Fakat geçmişten farklı yeni bir toplumsal ve siyasal düzenin kurulması da kolay değildi. Devlet kurulmuştu ama bu devlete uygun yeni bir ulusun ve yurttaşın da inşa edilmesi gerekiyordu. Çünkü Batı’da burjuvazinin, kapitalizmin yetiştirdiği yurttaş cumhuriyeti yaratmıştı, Türkiye’de ise yurttaş cumhuriyeti değil, cumhuriyet yurttaşını yaratacaktı⁷. Cumhuriyet yönetimi, ulus yaratma konusunda da tıpkı iktisatta olduğu gibi bir çaba harcadı. Örneğin, Türklerin tarihini yeniden yazarak, “öztürkçe” gibi yeni bir dil, “Anadolu kültürü” gibi yeni bir kültür ve “Türk yurdu” gibi yeni bir yurt yaratarak, “ulusuna” bir vücut ve bir ruh vermeye çalıştı⁸. Cumhuriyet yöneticilerinin tasarladığı bu yeni bir ulus ve yurttaş yaratma projesinde şüphesiz ki eğitimin önemli bir işlevi olacaktı.

Ulus-devlet ve Cumhuriyet Yurttaşının Oluşturulmasında Eğitim

II. Meşrutiyet aydınlarının “yeni insan-yeni toplum” projesi kapsamında üzerinde önemle durdukları “okul”da yurttaş eğitimi, yeni rejimin kurulmasıyla birlikte kurucu önderlerin ulus inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturdu. Lider kadro yurttaşların ulusal toplulukla bütünleşmesinde “okul”a özel bir önem verdi. Cumhuriyet’in kurucuları için “okul”, öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemlemelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere

4 Ünsal, a.g.m., s.12.

5 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.150.

6 Ünsal, a.g.m., s.13.

7 Zeki Hafızoğulları, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.49.

8 Ahmet İnel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yay., İstanbul, 1990, s.45.

sahipti⁹. Cumhuriyetin kuruluşuyla gelişen sürecin amaçları, geleneksel toplum yapısına çağdaş bir yön vermek, bireylere çağdaş yurttaşlık bilinci kazandırmak ve toplumsal yapıyı eğitim yoluyla güçlendirmektir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim hizmetlerinin içeriğini “Öğretimi birleştirme”, “Eğitimi örgütleme”, “Eğitimin niteliğinde değişme” ve “Eğitimi yaygınlaştırma” olarak dört başlık altında toplamak olasıdır¹⁰. Ülke yöneticileri, “Yurttaşlık Eğitimi”nin amaçlanan düzeye erişebilmesinin ön koşulu olarak eğitimi yaygınlaştırma çabasıdır. Bu kapsamda okur-yazar oranını yükseltmek, öğretimi kolaylaştırmak ve Türkçe’yi ortak dil yapmak amacıyla 1 Kasım 1928’de Latin temelli yeni alfabe kabul edilmiştir. 24 Kasım 1928’de yayınlanan Millet Mektepleri Talimatnamesi gereğince, Millet Mektepleri açılmış, halkın yeni harflerle okuma-yazma öğrenmesi süreci başlatılmıştır. Maarif Vekâleti’nin 1927 yılında beş yıl süreyle ilkokulların beşinci sınıfında okutulmak üzere kabul ettiği Muallim Abdülbaki’nin hazırladığı ders kitabı “Yurt Bilgisi”, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türkiye’deki toplumsal kurumları ve bu kurumların amaçlanan etkileşimini düzeye uygun biçimde açıklamaktadır¹¹. “Yurt Bilgisi ve Tarih” dersleri vermek üzere, 1929-1930 öğretim yılında Ankara Musiki Muallim Mektebi’nde öğretmenlik görevine başlayan Afet İnan’ın, adı geçen okuldaki bir ders anısı, bu dönemdeki yurttaşlık eğitimi yaşantılarına etkili bir örnektir:

“...Bir ders tatbikatı olarak, bütün ders verdiğim sınıflarda Belediye kanununa göre seçim denemesi yaptırıldı. Öğrenciler heyecanla bu işte çalıştılar, rey kutuları hazırladılar. O zaman yürürlükte olan Belediye kanunu tam manasiyle tatbik edildi ve belediye başkanı olarak da bir kız arkadaşlarını seçtiler. Bunun üzerine bir erkek öğrencinin itirazı ile karşılaştım. Diyordu ki: ‘Mevcut kanunun bize öğrettiğine göre kadınların rey verme hakkı olmadığı gibi seçilemezler de.’ Öğrenci itirazında haklı idi, ama ben öğretmen olarak şu telkinde bulunmayı münasip gördüm. ‘Bu öğrendikleriniz ilerisi için sizlere lüzumlu olacaktır. Kadınlarımız da yakında rey hakkı kazanacaktır’ dedim.”¹²

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim toplumun dönüştürülmesindeki etkili araç olarak görülmüştür. Tunçay’ın deyişiyle, “eğitime, eğitim dışı, hatta eğitimin gerçek hedeflerine aykırı, bir rejim propagandacılığı işlevi yüklenmiş”, öğretmenlere ve okula genel öğretimin yanı sıra siyasal eğitim görevinin de verilmesi, tek parti döneminde açıkça savunulan bir ilke olmuştur¹³. Bundaki en büyük etken ise yöneticilerin değişimin motoru olarak eğitimin gücüne fazlasıyla umut bağlamalarıdır¹⁴. Toplumsal dönüşüm öncelikle resmi eğitim kurumlarıyla

9 Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde-II.Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.127.

10 Yahya Akyüz, “2002 Yılı Başında Eğitim-Cumhuriyetten Günümüze Eğitim-Cumhuriyete Başlayan Değişim”, <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/2.htm>, (Son erişim 28 Aralık 2010.)

11 Bkz. Muallim Abdülbaki (Gölpınarlı), *Yurt Bilgisi Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

12 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.3.

13 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981. s.s.237-238.

14 Erik J. Zürcher, “Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi”,

gerçekleştirilmeye çalışılırken, bunun dışında kalan her araç da seferber edilmiştir. Genç kuşaklarda ulusal bilinç ve yurttaşlık sorumluluklarının geliştirilmesinde özellikle dönemin basınından da yararlanılmıştır. Araştırmanın temel konusu olan çocuk dergileri ise yine bu amaçla etkin biçimde kullanılmıştır.

Çocuk Dergilerinde Ulus-Devlet Algısı

Cumhuriyet, tek parti yönetiminde yeni bir çağın koşulu ve kendisi olarak benimsenirken, ulus-devletin ideolojisi ulusçuluk da kalkınmakta olan toplumun bağdaşık kültürel yapı gereksinimini tamamlayan bileşeni niteliğiyle önem ve değer kazanır¹⁵. Ümmetten ulusa dönüşen Türklerin, ulusçuluk tanımında belirtilen hak ve özgürlüğü, laikliğin katkı sağladığı “ulusal duygu” eşliğinde yaşamaları, Medeni Bilgiler’de açıklanır¹⁶. Tek parti döneminde yayınlanmış çocuk dergilerinde okurlar, insanlık dünyasının içtenlikli ailesinin çocuğu, “Türk Çocuğu” biçiminde adlandırılmıştır. Bu adlandırma, okurun dikkatini çekmek için elverişlidir¹⁷. Yakın geçmişteki tarihsel gerçeklik, eğitimin öneminin sürekli biçimde vurgulanması, okurun ulus devlet algısına yönelik dikkatini pekiştiren içsel etmenlerinden bazıları olarak sıralanabilir. Çocuk dergilerinin yayınlarında, ulusal duygunun (kalkınma, ilerleme, ideolojinin sürekliliği, bireylerin anayasal çerçevedeki varlığı için) gerekliliğini, benzer, ardışık ve sürekli biçimde işlemesi, ulus-devlet algısını sağlamak üzere okurların uyarıcıları örgütlemeleri sürecinde önemli ve anlamlıdır¹⁸. Çocuk dergileri tüm yaşantıları, olayları ulusal duygu ile ilişkilendirerek ulus-devlet algısının birliğini sağlamaya çalışır. Çalışkan Çocuk’un 18. sayısındaki “1935’e

Türkiye Günlüğü, 74, 2003, s.193.

- 15 “...Toplumun teklifiğini bir şekilde ve öncelikle de siyaseten seviyede üretmek durumunda. Burada modern devletin doğrudan başvurduğu formül, bir siyasi meşruiyet ideolojisi olarak milliyetçilik ideolojisi. ...Ulus devletin milliyetçilik diye bilinen bir siyasi meşruiyet formülasyonu olarak ortaya çıktığı dönemle hemen hemen aynı zamanda oluşan bir sanayi toplumunun geliştiğini de görmekteyiz.” Bkz. Röportaj: Levent Köker, “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, *Sivil Toplum- Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Ocak-Şubat-Mart 2004, s.95.
- 16 “Türk ulusu, ulusal duyguyu dinsel duyguyla değil, ama insancıl duyguyla yan yana düşünmekten zevk alır. Vicdanında ulusal duygunun yanında insancıl duygunun şerefli yerini her zaman korumakla övünç duyar. Çünkü Türk ulusu bilir ki, bugün uygarlığın büyük yolunda bağımsız ama kendileriyle koşut yürüdüğü bütün uygar uluslarla karşılıklı insancıl ve uygar ilişki, kuşkusuz gelişmemizi sürdürmek için gereklidir...” Özer Ozankaya, *Atatürk’ün Demokrasi Dersleri*, Cem Yayınevi, İstanbul 2001, s.23.
- 17 Öncül, dikkat ile başlayan algı sürecini aşağıdaki gibi açıklar: “Dikkat sırasında önemli uyarıcı etmenler şunlardır; Değişiklik, yeğlilik, yineleme, karşıtlık ve devinim. Canlıdan gelen önemli etmenler ise; dikkat alışkanlıkları, yaşanmış deneyimler v.b.dir. Algının bu ilk aşamasını izleyen ikinci aşamada duyusal veriler örgütlenir, uyarıcıların benzerliği, yakınlığı, sürekliliği, nesnelere biçim ve fonu ile değişmezliği kuralları ve bütün olarak kavrama kuramı ...bu aşamada önemli yer alır” Bkz. Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.29
- 18 Öncül, algıda bireysel farklılığa dikkat çeker: “Çağdaş ruhbilimde, algı genellikle bir ara değişken olarak ele alınmaktadır. Bu değişken, uyarıcı etmenler, öğrenme, öğrenmeye hazır oluş, bireyin içinde bulunduğu ruh hali, heyecan ve güdülenme.. Böylece uyarıcı koşullarla birlikte bireyin kendinden gelen etmenler, nesnelere nesnel olayların anlamını belirlemiş olur. Bu yüzden de herkes herşeyi değişik biçimde algılar.” Bkz. Öncül, a.g.e., s.2.

girerken Yeni bir yıl Türk için yeni bir utku yarınadır." başlıklı sunuş yazısında yeni yıl sevinci, ulusal duygu ile bağdaştırılır.¹⁹ Şen Çocuk, eğitsel niteliğine bağlı olarak ulusal duyguyu, yayınlarında, evrensel değerlerin ve bilimsel yaklaşımın gereğini düşünerek işlemektedir. 16 Teşrinevel 1932 tarihli 9. sayısında, bir masalın yer aldığı sayfada çini fotoğrafı basılmıştır. Fotoğrafın alt yazısı, Şen Çocuk'un konu ile ilgili üst düzey çabasını örnekler: "Türk Çinilerinden". Benzer örneğe derginin 1 Mart 1933 tarihli 15. sayısında da rastlanır. "Bahtiyar Bey" adlı masalın bulunduğu sayfalarda "Türk Halılarından" alt yazısı ile halı fotoğrafları basılmıştır. Olgun Çocuk'un 6.sayısındaki "Adı büyük ulusun çocuklarıyız biz" adlı "bir perdelik piyes", aynı dergide bir çocuk kahramanın öyküsünün anlatıldığı "Bin yağya (düşmana) bir Mustafa", "sürekli ulusal ötkünç(öykü)" olarak ulus-devlet algısının gelişiminde etkilidir. Çocuk Alemi'nde, Osmanlı tarihini konu edinen kısa öyküler de benzer etkiyi yaratmada dikkate değerdir: Tüysüz Komutan (Orhan Özkırım), Vay vay Anam Kalesi, Savcıbey (Orhan Yalım), Kılıcın Değeri (Şevket Bilgisel), Kosova Savaşı (Orhan Yalım). Çocuk Alemi, çağdaşlarına oranla daha az eğitsel kaygılar taşır görünür ve "Uçan Halı", "Kaçırılan Esmâ" ve "Bir Günde Zengin Olan Çalgıcı" gibi büyüü gerçeğe seçenek olarak sunan öykülere de yer verir. Türk tarihini konu edinen öykü ve masallar yanında, çocuk dergileri, ulus çeşitliliğine ve Türk ulusunun çağdaş yaşamına dikkat çekmek üzere, uzak coğrafyalarda Türk kahramanların serüvenlerinin işlendiği, bölümler halinde dizi öyküler yayınlamıştır. Bunlara örnek olarak, Çocuk Duygusu'nda "Sudan Vahşileri Arasında", Sağlam Çocuk'da Yaşar Sihay'ın yazdığı, kahramanları Taner ile Tansu olan "Kelle Avcıları" ve Çocuk Dünyası'nda "Bir Türkün Hayatı- Robenson Afrikada" verilebilir. Bu konuda en ilgi çekici örnek, Çocuk Duygusu'nun 31 Mart 1938 tarihli 27. sayısında yayınlanmaya başlayan "Kutublarda Bir Türk Kızı" adlı dizi romandır. Dizi romanın başlığı altında "Yazan: İ.F.S" (Büyük olasılıkla İskender Fahreddin Sertelli) ve "Heyecanlı Seyahat Hatıraları" yazılıdır. "Kutublarda Bir Türk Kızı"nda, "Eski devrin generallerinden olmakla beraber, çok açık fikirli, uyanık ve centilmen bir adam" olan Kerim Paşa'nın "Arnavutköyündeki Amerikan kollejine" verdiği torunu Neclâ'nın kutuplara yaptığı yolculuk anlatılır. Neclâ'nın okul arkadaşı, "makine işleri komisyonculuğu yapan mütekaat bir İngiliz deniz zabiti"nin kızı Julyet ile "heyecanlı seyahat"a çıkabilmelerine ilişkin bağlantı; Julyet'in babasının, arkadaşı meşhur kâşif Skot'u kaybaldığı kutuplarda aramak üzere İngiliz Hükümetince görevlendirilmesiyle sağlanır. "Heyecanlı seyahat hatıraları No.3"de²⁰ Neclâ'nın

19 "Sevgili arkadaşlar!

1934 yılını arkada bırakıp 1935 yılına giriyoruz. Hepimiz sevinç ve kvanç içindeyiz. Yılların geçmesine yeni yıllara girmemize herkesten çok biz Türk çocukları sevinmeliyiz. Çünkü yıllar bize yeryüzünde yaşayanların hepsinden daha çok gönenç getiriyor. Arkamızda kalan günlere bakınca bir yılın içinde yüz yıllara sığmayan işler başardığımızı, yüz yıllarca kazanılmaz utkuları kazandığımızı görüyoruz. On bir yıl önce doğan bu yurd, bu on bir yılın her yılında bir dev çocuğu gibi ilerledi. Ona bu inanılmaz gücü veren büyük Önder Atatürk yurdun her adımının başında bulundu. ...İşte biz, kafalara sığmayacak büyüklükteki işlerin gücünü, bu kafalara sığmayacak büyüklükteki yüksek güçten aldık. Bugün on bir yıllık geçmişin verdiği utku kvançile yaşıyoruz." Çalışkan Çocuk, 12 Son Kanun 1935, Sayı:18, Yüz(sayfa), 2.

20 Çocuk Duygusu, 14 Nisan 1938, Sayı: 29.

küçük bir girişimi, romandaki ulusal duyguyu geliştiren ayrıntılardan biridir²¹. Tek parti yönetiminin ağırlığını yitirmeye başladığı yıllarda İzmir’de yayınlanan Ümit Çocuk, içeriği ile ulus- devlet algısının sağlanmasına çabalarırken, baskı kalitesi ve grafik düzenlemeleri ile bir alt kültür yayını görünümündedir. Derginin ilk sayısının kapağında, derginin adındaki “ÜMİT” sözcüğü, bir kıyısında sırtı okura dönük bir heykel ile diğer kıyısında üzerinde Türk bayrağı dalgalanan bir kalenin ortasındaki denizden yükselir. Bu desende “ÜMİT” sözcüğündeki harfler, İon düzenindeki beyaz mermer sütunlar biçiminde tasarlanmıştır. Resim-yazının altında “Türk Çocuğunun dergisidir” tümcesi yer alır. Bu desenin altında “Tarzan” çizgi romanına yer verilmiştir. Ümit Çocuk’un ilk sayısında, “Ulusal Yazılar” üst başlığı ve “İnkılâp Hikâyelerinden” alt başlığı ile birlikte sunulan, Aka Gündüz’ün yazdığı “Meçhul Asker” adlı, kısa ve şaşırtıcı bir öyküye yer verilir. Okur düzeyinin kesinlikle gözetilmediği bu öyküde, Türk, İslam öğeleri, pagan ritüelin nesnelere dönüşürken ulusal duygunun tetiklenmesi, trajikomik bir çabanın ve kişisel düşlerin garip dışavurumu için kullanılmaya çalışılmaktadır²².

Türk Çocuğu-Cumhuriyet Çocuğu

Çocuk dergilerinde “Türk Çocuğu”, bağımsızlığını yeni kazanmış bir toplumun geleceğe bakışını simgeler. Bu bakış, döneme özel Avrupa’da yükselen faşizmden ve sömürge amaçlı yayımlarıktan ayrı olarak yeni kazanılmış bağımsızlığın korunması temellidir. Türk Çocuğu, okurlara seslenişte, bir yandan

21 “Kapiten İskot’un, Kutuplara bu seyahati yeni değildi. ...İskot, bu keşfettiği yerlere birer kule yaptırarak tepelerine İngiliz bayrağı dikmişti. Neclâ bu malumatı gazetelerden öğrenince, Londrada ilk işi birkaç küçük Türk bayrağı tedarik etmek oldu. Julyet hayretle sordu:

Bu bayrakları ne yapacaksınız?

Kapiten İskotun yaptığı gibi, gideceğimiz en uzak Kutup noktalarına bunları birer birer dizeceğim.

Güzel bir fikir..

Bunları yapmama mani yok, değil mi?

Hayır. Bu şerefli işi yapman için seni herkes teşvik eder!.Ve ben de bu düşüncenden ötürü seni şimdiden tebrik ederim. Bunu yaptığın gün, memleketin ve milletin için çok büyük, çok şerefli bir iş görmüş olacaksın!.” A.g.e., aynı yerde.

22 “...İstiklâl muharebeleri başlıyalı iki seneyi geçmişti. Cephedeki binbaşı bir gün evine bir mektupla bir paket gönderdi. Çoluk çocuk evde kim varsa sevinçle toplandılar ve babalarından gelen paketi açtılar. Paketin içinde kuru kemikten bir insan kafası çıktı. Hepsini bu kafaya bakarak şaşıldılar. Önce küçük bir korku geçirir gibi oldular. Fakat babalarından geldiğine göre herhalde korkulacak bir şey olmadığını düşündüler. Elbette bir şey yazmıştır diye mektubu açtılar. Mektupta selâmdan, kelâmdan sonra, şunlar yazılı idi: “Siperlerimizi dolaşırken bu kuru kafayı buldum. Bu bizim erlerimizden birisinin kafasıdır. Acaba bu bilinmiyen asker kimdir? Kimin nesidir? Kimin evlâdı ve kimin nişanlısı veya kocası idi? Bunu bilmek, öğrenmek zordur. Bu olsa olsa Türkün adsız, sansız Meçhul askeridir. Yani, bu bütün istiklal ordularımızın, bütün milletimizin kahramanlık timsalidir. Bu meçhul şehidin kurumuş kafatasını canınızdan daha aziz biliniz ve gözbebeğinizden daha dikkatli muhafaza ediniz. Meçhul askerin kuru kafatası, bilinen dünyanın ortasında bir gün Türkün dimdik ve canlı başını meydana getirecektir.” Büyük anne kuru kafayı yeşil bir ipekiye sardı ve evin en itibarlı bir rafına yerleştirdi. O günden sonra her Cuma gecesi, kuru kafa ortadaki masanın üstüne konur, büyük anne namaz bezini örtüp karşısına geçer, ev halkı etrafına toplanırdı. Herkes susar ve büyük anne yanık bir sesle kısa bir dua okuduktan sonra, bütün ev halkı küçük büyük hep bir ağızdan “İstiklal Marşı”nı söylerlerdi. Ve nihayet bir sene sonra o Meçhul Askerin bu kuru kafasından bilinen dünyaya dipdiri bir Türkiye doğdu. Bunu dünyada ancak ve ancak Türk aileleri yapar...” Aka Gündüz, “Meçhul Asker”, Ümit Çocuk, Sayı:1, s.s.16-17.

tek parti yönetiminin “sınıfsız kaynaşmış kitle” savını desteklemek üzere kullanılır ve kitleyi tanımlarken bir yandan da okura çağın gerçekleri kapsamındaki düş kurma olanaklarını fark ettirebilme becerisini kazandırmak ya da okuru güdülemek amacını taşır. Milli Şef döneminde çocuk dergilerinde Türklük kavramına odaklanılmıştır²³. Şen Çocuk’da Türk Çocuğu tanımlamasına rastlanmamıştır. Çalışkan Çocuk’un ilk on iki sayısında “Türk Çocuğu”na rastlanmaz. Türk Çocuğu, derginin 13. sayısının arka kapağında, okul izlenimlerinin aktarılacağı dergideki yeni köşenin duyurulduğu başlıkta kullanılmıştır: “Türk Çocuklarının Bilgi Yuvalarında”.²⁴ Çalışkan Çocuk’un 4.sayısının 2.sayfasının yarısı “Sevgili yurdundan haberler” bölümüne, yarısı da “Yalçın Anayurtta” duyurusuna ayrılmıştır:

“Çalışkan Çocuk” un gezici (seyyah) arkadaşı

YALÇIN ANAYURTTA

“Çalışkan Çocuk” arkadaşlarına Anayurdu iyice tanıtmak için bir yaprak açıyor. “Çalışkan Çocuk” un gezici arkadaşı olan Yalçın bütün yurdu: doğudan batıya, yukarıdan aşağıya dolaşacak. Büyük kentlere(şehirlere), köylere uğrıyacak. Oralarda şunları göreceğ, araştıracak, öğrenecek ve arkadaşlarına bildirecek:

Çocukların yaşayışları, çalışmaları, mektepleri, mektep Kooperatifleri, spor gidişleri.

Oralardaki sokaklar, evler, köprüler, bahçeler, sinemalar, oteller.

Büyük yollar, demiryolları, taşıma yardımcıları(araba, otomobil, tren gibi)

Alışveriş işleri (zanaatlar, fabrikaları, iş ocakları)

Okuma odaları, hataneler, yardım dernekleri

Coğrafyaya göre duruşu (dağlar, göller, ırmaklar)

Yetişen ağaçlar, yemişler, sebzeler, ekinler.

Tarihte değeri olan savaş yerleri, yapılar, eski çağlardan kalmalar (asariyatıklar)

Oradan yetişmiş büyükler

Orada bugün yaşayanların dilekleri, eksiklikleri.

Bundan başka yurdun her köşesinde gördüğü, duyduğu daha birçok bilgileri “Çalışkan Çocuk” un gezici arkadaşı gazetemizin okuyucularına bildirecek, resimlerini gönderecektir. Sizde bu yaprağı büyük bir sevinçle okuyacaksınız, çünkü orada Anayurdunuzu, Türkiye’nin her köşesinde yaşayan arkadaşlarınızı yakından tanıyacaksınız.

Siz de yaşadığınız yeri, onu bilmeyen başka arkadaşlarınıza, tanıtmak isterseniz:

23 Çocuk Alemi’nin 23.sayısında Şevket Bilgisel’in yazdığı “Türklük Ölçüsü” adlı öykü yayımlanır. Öyküde, Türklük, sözünün eri olmakla bir tutulur: “Senedin ne lüzumu var? Bir Türkün sözü, senetlerin en sağlamıdır.”

24 *Çalışkan Çocuk*, 8 İlk Kanun 1934, Sayı:13. Çalışkan Çocuk, “Türk Çocuklarının Bilgi Yuvalarında” başlıklı derginin arka kapağında bölümde, Vefa Lisesi, Kabataş Lisesi, Yozgat Lisesi, İzmir Tilkilik Ortaokulu, İzmir Ticaret Mektebi’ni tanıtan yazılara yer verir.

Kasabanızın yukarıda görülen 10 parçaya uyar bilgilerini ve resimlerini –kendi resminizle birlikte- bize gönderin. Böylece “Çalışkan Çocuk”un gezici arkadaşına yardım etmiş olacaksınız. Yazdıklarınız, gönderdiğiniz resimler ve sizin resminizle adınızda gazetemizde basılacaktır.

“Yalçın Anayurtta”, Çalışkan Çocuk’un 5. sayısında başlar ve “Sevgili yurdumdan haberler”in yerini alır. “Yalçın Anayurtta” sayfasında, 30 sayı boyunca okurların katılımını öngören bulgulara rastlanmamıştır. Yalçın Anayurtta, M.N.D. kısaltmasını kullanan yazarın, tarih ve dil devrimlerinin gereklerini uyguladığı bir kurgu biçimindedir. Kullanılan dil, tümüyle Öztürkçe’dir. Kurguda, tek parti döneminde geliştirilen tarih tezi açıklanır ve Yalçın’ın aile geçmişi, Türkiye’nin yakın tarihi ile ilişkilendirilerek öyküleştirilmiş biçimde sunulur. Çalışkan Çocuk’da yayınlanan “Yalçın Anayurtta” başlıklı dizi yazıda, “Hazirandan-Eylüledeğin Yalçın’ın Çalışma Programı” açıklanır. Türk çocuğunun kurgusal örneği Yalçın, yaz tatilinde “Tan” gazetesini okumayı aksatmaz:

Uyanma:	5
Yıkanma, kahvaltı:	5-6
Çiftlik işleri:	6-9
Tan okuması:	9-11
Öğle yemeği:	11-12
Öğle uykusu:	12-13
Öğle okuması:	13-15
Çiftlik işleri:	15-18
Yıkanma, akşam yemeği:	18-19
Gece konuşmaları:	19-21
Uyku:	21-5

ÖÇÜT: Yalçın bugünden başlayarak Eylülün birinci gününe değin, bu programı hiç değiştirmeden kullanacaktır.

Babası: Tunç Erköni (Adil adam)

5-6-1934

Örnek Türk çocuğu Yalçın, radyo yayıncılığının çok sınırlı olduğu ve televizyon yayıncılığının olmadığı bu dönemde, “gece konuşmaları” ile gününü değerlendirme fırsatı yaratır. Günün üç saati okumaya ayrılmıştır. Bu program, özünde çocuk haklarını gözetir niteliktedir. Yalçın’ın babasının “Adil adam” oluşu da bu duruma yapılan bir gönderme gibidir. İlerleme amacının yansımaları, okumakla çiftlik işlerinin bir arada yürütüldüğü yalın programda belirirken, toplumun geleceği güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Yalçın’ın çalışma programının arka planında, Tan gazetesinin düzenli olarak ulaştığı çiftlik evleriyle betimlenen

kırsal Türkiye tablosunun kent yaşamı, derginin yayın tarihinden bir süre sonra türlü gelişmeyle yoksullaşacak ve ortaya Kemalettin Tuğcu'nun sokaklarda yaşayan çocuk kahramanları çıkacaktır. Toplumun gelecek kaygısına ilişkin düşünsel çaba, Çalışkan Çocuk'un 25 Nisan 1935 tarihli 33. sayısında belirgindir. Derginin 23 Nisan için pastel tonlarda kırmızı ve yeşil renkli resim, fotoğraf ve yazı kullanarak ilgi çekici biçimde düzenlenmiş orta sayfalarında, İnönü'nün sözleri, Çocuk Esirgeme Kurumu ve "Yarın" vurguları:

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU nun İnkışafına Umumi Alâkayı Tahrik Etmek İsterim.

Kamâl ATATÜRK

ÇOCUK HAFTASI nda Vatanın havası, çocuğun kuş sesiyle cınlamalı.

İSMET İNÖNÜ

Arkadaşlar!

Sizler, ana baba ocağında dirlik ve şenlik içinde yaşarken, unutmayınız ki nice öksüzler aç ve çıplaktılar. Bu kimsesiz; bu mutsuz kardeşlerinizi düşünen ve koruyan:"Çocuk Esirgeme Kurumu"na, her vakit yardıma borçlu bulunduğumuzu unutmayalım.

Çocuğunu Gürbüz, Yiğit, Bilgili Yetiştiren Her Ulusun Yarını Parlak ve Sağlamdır.

Çalışkan Çocuk, okurlarını, bilimlerarası yayını ile etkilemiş ve okurun kendisini Türk çocuğu olarak adlandırmasını sağlamıştır. Derginin ilk sayılarında "Türk Çocuğu" tanımını kullanmaması, okur ürünü şiirlerin "Türk Çocuklarının Duyguları" başlığı ile sunulması, okurlarına seslenirken sıklıkla "Çocuklar"ı yeğlemesi de bu saptamayı destekler niteliktedir. Çalışkan Çocuk'un bu başarısı, öğreticinin karar verme sürecindeki çabasına da etkili bir örnek oluşturmaktadır. Olgun Çocuk, "Türk Çocuğu" tanımını ilk kullanan yayınlardandır. Derginin ilk sayısından başlayarak kapaklarındaki tanıtımı "Yedi günde bir Cumartesi günleri çıkar, Türk çocuklarının biricik dergisidir." biçimindedir

Abay (Dikkat)

Dergimizi bütün Türk çocuklarına tanıtmak için ikinci sayımıza on beş gün ara koyduk. İkinci sayımız (2- Mart- cumartesi) günü çıkacaktır; ve ondan sonra her yedi günde bir cumartesi günleri çıkacağız.²⁵

Büyük Türk çocuğunun Dergisi kendi öz dilile yazılır. Dergimizin yazıları baştan başa sizin anlayacağınız biçimde öz dilimizle yazılmıştır. Bundan böyle de öyle yazılacaktır.²⁶

25 A.g.d., 16 Şubat 1935, Sayı: 1, Yüz(sayfa), 2.

26 A.g.d., 16 Şubat 1935, Sayı: 1, Yüz, 5.

Türk Çocuğu

Bu dergiye yazıyı sen yazacaksın

Geçen sayımızda da söylediğimiz gibi bu dergiye yazıları sen yazacaksın. Başka yerlerden almamak kendiniz kafanızdan yazmak üzere bize göndereceğiniz [Deyiş (şiiir), monolog, ötkünc] gibi değerli yazılarınızla okulalarınız işlerinde çıkarılmış güzel resimlerinizi gelecek sayılarımızda basacağız. Yazımızın ve resimlerinin basılmasını istiyorsanız çabuk olunuz.²⁷

Türk Çocuğu

*Sen de olgun çocuğa arkadaş yazıl. Abone ol.*²⁸

Olgun Çocuk, "Türk Çocuğu" kavramını ilk sayısında belletmeyi ödev bilmiştir. Bu amaçla ilk sayısında "Deyiş ve Ezgi: B.Bilbaşar" imzalı, "Türk Çocuklarıyız" marşını/şarkısını notalarıyla birlikte yayınlar²⁹. Olgun Çocuk'un "Biz Yaparız TürKKal.Y.2500" adlı "Sürekli Fen Ötküncü (Öykü)"nde, yıldızlara yapılacak yolculuk için seçilen dördü erkek üçü kız "yedi atılgan bilgili Türk genci"nin adları sıralanır: "Korkut Atıl, Korkut'un kız kardeşi Gönen Atıl, Başaran Bilgiver, kız kardeşi Öyer Bilgiver, Ertürk Sayınata, kız kardeşi Ülkü Sayınata, Aykut Özcan." Gençler, üstlendikleri görevle ilgili olarak ant içerler³⁰. Yazar B. Bilbaşar'ın ulusçuluğu kan ve ırk ilişkisine indirgemesi Türk çocuklarına yönelik bir tür baskı oluşturmakla eştir. Okurun öğretiyeye bağlılığı için ritüellerin öne çıkarılması da, ulusçuluğun ilkel sürümlerini güncelleştirme çabası olarak tanımlanabilir. Bu noktada eğitim, geçmiş yaşantıların izlerinde işlevini yitirmekte, ölçsüz propaganda yayını kendisini kısır döngüde bulmaktadır. "Sürekli Fen Ötküncü"nde Atatürk çocuklarına yetişkin sorumlulukları yüklenerek, Olgun Çocuk'un "Türk Çocuğu"nda amaçladığı okurda baskı oluşturma anlayışı böylelikle pekiştirilmiş olur.

Çocuk Duygusu, yayınlarında "Türk Çocuğu" kavramını belirgin biçimde kullanmaz. Derginin 30 Birincikânun 1938 tarihli 66.sayısının "Çocuklarla Başbaşa" başlığını taşıyan ilk sayfasında yeni yıl ile ilgili bir sunuş yazısı yer alır³¹. 1938'e ulaşınca değin belletilen "Türk Çocuğu"nun etkisiyle, Çocuk Duygusu'nda yayınlanan okur ürünü şiiirlerde, bu tanıma cinsiyet düzeyinde özelleştirilmiş

27 A.g.d., 2 Mart 1935, Sayı: 2, Yüz, 17.

28 A.g.d., 16 Mart 1935, Sayı: 4, Yüz, 23.

29 A.g.d.

30 "Bu yedi atılgan bilgili Türk genci yüzleri kızarmış, içleri taşkın çarpıntı içinde öteki arkadaşlarının önünde Türk ulusunun yüreğinde, kanında, özünde yaşayan büyük, ulu, ataların atası Kamâl Atatürk'ün yüce bakışlı pırıl pırıl yanan heykeli karşısında toplandılar. Korkut Atıl söyledi; Ötekiler haykırdılar: Ulu Ata yüreklerimize kazdığın inan ve benliklerimize kattığın güçlü varlıklarımız, öz Türk kanımız üzerine ant içeriz ki düşündüğümüz ve yapmak istediğimiz şeyi, bu büyük işi başaracağız. Türk soyunun adını acunda ve göklerde yücelteceğiz. Bu işi başaracağız. Çünkü damarlarımızda Türk kanı var. Çünkü içimizde benliğimizde senin yüce varlığı yaşıyor tutuşuyor..." Olgun Çocuk, Sayı: 8, Yüz(sayfa), 15.

31 Olgun Çocuk, 16 Şubat 1935, Sayı:1, Yüz(sayfa), 16.

olarak da rastlanır³². Çocuk Dünyası'nın 4 Eylül 1940 tarihli 22.sayısında yayınlanan "Her hafta bir hikâye" sayfasındaki yazının başlığı "Kanada Çayırlarında Kanada Çocukları"dır. Bu kurgudaki amaç, yaşantılarda ulusal düzeydeki ayrılıkları öğretmektir.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşu yurttaş eğitimini de bir gereklilik olarak beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin temel amacı devletin varlığını sürdürecektir ve ulusun bütünlüğünü korumayı sağlayacak anlayışı yurttaşlara kazandırmaktır. Bu anlayış bir yandan ilköğretimden başlayarak öğretimin her kademesinde verilirken, öte yandan uygun her türlü araç da kullanılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak tek parti iktidarının denetiminde olan gazete ve dergiler de bu amaca hizmet etmişlerdir. Bu dönem çocuk dergilerinde "Türk Çocuğu", bağımsızlığını yeni kazanmış bir toplumun geleceğe bakışını simgeler. Bu bakış, döneme özel Avrupa'da yükselen faşizmden ve sömürge amaçlı yayımlarıktan ayrı olarak yeni kazanılmış bağımsızlığın korunması temellidir. Türk Çocuğu, okurlara/topluma seslenişte, tek parti yönetiminin "sınıfsız kaynaşmış kitle" savını desteklemek üzere kullanılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yurttaşlık eğitiminde "Medeni Bilgiler" kitabı temel belirleyici olmuştur. Çocuk dergileri, Medeni Bilgiler'de "Vatandaşın devlete karşı başlıca vazifeleri" bölümünde işlenen "İntihap etmek (seçime katılmak), vergi vermek ve askerlik yapmak" olarak üç başlıkta toplanan konulara koşut düz yazı, şiir, öykü, romanlar yayınlamakla ve kapaklarında bu konuları işlemekle sorumluluk temelli yurttaşlık eğitiminde eğitsel medya biçiminde var olmuşlardır.

KAYNAKÇA

32 "Türk Kızı

*Bakırılanan yüzünde yanar binlerce yıldız,
Gururunu bunlarla aydınlatan ey genç kız!
Kızıl saçlarını sal, ufukta dalgalansın,
Göğsünü güneşe ger, Bağrının içi yansın!
Ecdadının kaniyle suladığı toprağı,
Yeşillendir, cennet yap, zümriüt olsun yaprağı,
Vatanına yan bakan hangi göz olursa vur,
Esmesin başka rüzgar; kaya ol, önünde dur!"
Çocuk Duygusu, 31 Mart 1938, Sayı.27, s.7.*

I- Dergiler

Çalışkan Çocuk
Çocuk Alemi
Çocuk Duygusu
Olgun Çocu.
Sağlam Çocuk
Şen Çocuk
Ümit Çocuk

II- Kitap ve Makaleler

- AKYÜZ, Yahya, "2002 Yılı Başında Eğitim: Cumhuriyet'ten Günümüze Eğitim-Cumhuriyetle Başlayan Değişim", http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk_2002/2.htm.(Son erişim, 28 Aralık 2010).
- ARAT, Yeşim, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYBAY, Rona, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- BERKES, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2001.
- İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- İNSEL, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- KÖKER, Levent, "Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz", *Sivil Toplum-Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2004.
- Muallim Abdülbaki (Gölpınarlı), *Yurt Bilgisi-Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- OZANKAYA, Özer, *Atatürk'ün Demokrasi Dersleri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2001.

ÖNCÜL, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

ÜNSAL, Artun, "Yurttaşlık Zor Zanaat", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ÜSTEL, Füsun, "Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik J., "Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı:74, İstanbul, 2003.